

Motivasiya – özünü və başqalarını özünün şəxsi və ya ictimai məqsədlərə nail olunması üçün fəaliyyətə vadar etmə prosesidir. Bu, bir növ insan fəaliyyətinin təşkilidir. Motivasiyadan danışarkən tələbat və ehtiyacları təmin etməkdən geniş istifadə olunur. Tələbat dedikdə, insanın bütün bu keyfiyyətlərindən asılı olaraq özünəxas formaya düşmüş ehtiyacları nəzərdə tutulur. Ehtiyac – insanın müəyyən bir məqsədə xidmət edəcək nəyinsə çatışmazlığını hiss etmək qabiliyyətidir.

Motivləşdirmə anlayışı çox aspektli və çox istiqamətli dir. Fred Lyutens göstərir ki, ayrı-ayrı müəllimlərin əsərlərində bu anlayış müxtəlif cür ifadə edilir; zərurət, motivlər, məqsədlər, arzu, ehtiras, tələbat, sövqetmə, mükafatlandırma, məramlar. Lakin "motivləşdirmə" *latın* sözü olub "sövqetmə", "oyatmaq" mənası verir.

Dərsdə şagirdlərin təkəkkürünün fəallığı məsələsi, yəni öyrənənlərin təkəkkürünün inkişaf etdirilməsi tələbi həmişə əsas məqsəd olmuşdur. Lakin "ənənəvi" adlandırdığımız dərslərdə "quru didaktizm", elmiliyə daha çox diqqət ayrılması, motivasiyanın yaradılmaması, frontalıq, emosionallığın zəifliyi, tədqiqatçılığa, fikir müstəqilliyinə yer verilməməsi kimi faktorlar həmin tələbin bugünkü müstəvidə reallaşmasına imkan verməmişdir (1, s.138).

Təcrübə göstərir ki, pedaqoji dəstəyin müəllimin şagirdə, şagirdin özü-özünə inamı və etibarı zəminində təşkil təhsilalanlarda fəallığın yaranmasına, özünütəhrikə və motivlərə yol açır. Buna görə də müəllimin vaxtında və məzmunlu şəkildə belə metoddan istifadəsi olduqca faydalıdır. Peşəkarlıq və səriştəlilik müəllimin peşə fəaliyyətinin əsas atributlarındandır. Onun formalaşmasının əsası müəllim hazırlığı prosesində qoyulur. Buna görə də müəllimin pedaqoji peşəkarlığının və səriştəliliyinin formalaşmasına pedaqoji təhsil illərindən, yəni peşə biliklərinin asılanması prosesindən başlanılmalıdır. Peşə bilikləri peşə fəaliyyətinin nəzəri və praktiki əsaslarının mənimsənilməsindən ibarət olduğundan pedaqoji fəaliyyətin səviyyəsinə də ciddi təsir göstərir. Onun formalaşdırılması prosesinin müasir tələblər səviyyəsində təşkil edilməsi, məzmunlu və ustalıqla aparılması tələblərdə peşəkarlıq və səriştəliliyin ilk elementlərinin yaranmasında əsaslı rol oynayır. Buna görə də gələcək müəllimlərdə peşəkarlıq və səriştəliliyin yüksək səviyyədə təşkilinə nail olmaq üçün onlarla, ilk növbədə, psixoloji pedaqoji hazırlığın aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Bu hazırlıq içərisində motivlərin formalaşdırılması xüsusi yer tutur (1, s.139).

Motivasiya insanın daxili və xarici amillərin təsiri altında müəyyən bir davranışa və fəaliyyətə cəlb edilməsinin mürəkkəb prosesidir. O, uşağın daxili dünyasının çoxmüxtəlifliyi ilə əlaqəsinin, onun ehtiyaclarını ödəyə biləcək stimulların nəticəsidir. Motivlərin başqalarının təsiri ilə yaranan xarici, yaxud tələblərin özünün daxilindən gələn, öz təşəbbüsü ilə yaranan daxili motivlər olması da, təhsilalanların peşəkarlığının artırılmasında və səriştəyə yiyələnmələrində az rol oynamır. Təcrübə göstərir ki, xarici motivlər bu prosesdə müəyyən təsir gücünə malik olsalar da, əsas rol daha güclü, daha dərin və davamlı olan daxili motivlərə məxsusdur. Müəllimin səriştəliliyi xarakterində özünü göstərir. İnküziv təlim çərçivəsində onun motivasiyaedici xarakterini pedaqoji fəaliyyətini reallaşdırmağa xidmət edən şəxsi maraqları formalaşdırır. Motivasiyaedici xarakter ümumi dəyərlər, ehtiyaclar, inküziv təhsilin adekvat məqsədləri və məsələləri, müəyyən pedaqoji fəaliyyətin yerinə yetirilməsi üçün özünü motivasiya etmək bacarıqları kimi müəyyənləşir. Bu səriştə üçün müəllimin şəxsi hədəfləri önəmlidir. Onun koqnitiv xarakterini, inküziv təlimin həm nəzəri, həm də praktik məsələləri üçün zəruri olan informasiyaları qəbul etmək, mənimsəmək, istifadə etmək, refleksiv xarakter müəllimin inküziv təlimə hazırlaşma və bu prosesin həyata keçirilməsi şərtləri daxilində refleksiya apara bilmək bacarığını formalaşdırır. Funksionallıq xarakteri isə inküziv təlim şərtləri daxilində qeyd olunan əsas peşə bacarıqlarını əhatə edir:

- Diagnostik bacarıq – şagird kollektivinin, şəxsiyyətin təlim-tərbiyəsinin inkişaf səviyyəsinin, pedaqoji prosesin ümumilikdə və ayrı-ayrı mərhələsində vəziyyətinin doğru diaqnozunu qoya bilmək qabiliyyətini ifadə edir;

- Proqnozlaşdırma bacarığı – hər hansı bir pedaqoji fəaliyyətin nəticələrini proqnozlaşdırma bilmə qabiliyyətini ehtiva edir;

- Konstruktiv bacarıq – adekvat məqsədlər (ümumi, fərdi) müəyyənləşdirmək və şagirdlərin müxtəlifliyini nəzərə alaraq pedaqoji fəaliyyətin savadlı planlaşdırılması qabiliyyəti deməkdir;

- Təşkilatçılıq bacarığı – pedaqoji fəaliyyətin təşkilini, fərdi yanaşmanın yaradıcı tətbiqini özündə ehtiva edir.

Motivasiya insan davranışlarını istiqamətləndirməklə onların fəaliyyətsizliyini aradan qaldırır, fəaliyyətin davamlılığını təmin edir. Təlim üçün nəzərdə tutulan müəyyən tapşırıqları yerinə yetirmək və ya xüsusi davranışlara təhrik etmək məqsədilə yaradılan motivasiya situativ motivasiya adlanır. Bəzən fəal təlimin təşkilində bunu təlimin başlanğıcındakı "problemin qoyuluşu" da adlandırırlar. Təlimdə motivasiya təhsilalanlarla əlaqəli olub, onları təlim prosesində iştirak etmək arzuları ilə təmin edir. Fəaliyyətsizlik, zəif motivasiya ilə müşayiət olunan təlimdə təhsilalanlar özləri özlərini ruhlandırmaqda çətinlik çəkirlər (2, s.13).

Yüksək motivasiya olunmuş öyrənənlərlə qoyulmuş məqsədlərə, təlimin nəticələrinə yiyələnmək mümkün və asan olduğu halda, zəif motivasiya edilmiş öyrənənlərlə təlimin məqsədlərinə nail olmaq çətinləşir. Fəal təlim prosesində motivasiya açar rolunu oynayır və ən güclü təhrikəedici, təsiredici bir faktordur. Məqalədə müəyyən bir təlim üçün nəzərdə tutulan situativ motivasiyadan, hər hansı konkret bir təlimin strukturundan deyil, daha çox motivasiyanın

¹⁹ ADPU-nun Ağcabədi filialının baş müəllimi, sevil.ceferova@agcebedi.adpu.edu.az

²⁰ BDU-nun magistrantı cfrovazeynb532@gmail.com

psixoloji amil kimi əhəmiyyəti, onun növləri və öyrənənlərdə yaranma səbəbləri, təlimdə təzahür formaları, təlim prosesinə təsiri, davamlılığı, nəticələri haqqında bəhs edilir.

Bütün öyrənənlər motivasiyalı ola bilər, lakin onların motivasiya mənbələrinin fərqli olması gözləniləndir. Bu fərqləri bilən müəllim öyrənənlərin öyrənmə həvəsini tənzimləmə bacarığına malik olmuş olur. Təhsilalanlarla motivasiyanı yaranan səbəbləri bilmək pedaqoji prosesin təşkilatçıları üçün vacibdir.

Motivasiya haqqında nəzəriyyələr onun iki növünü qeyd edir: daxili (təbii) motivasiya və xarici motivasiya.

Daxili motivasiya özündə daxili motivasiya faktorlarını, xarici motivasiya isə xarici motivasiya faktorlarını cəmləşdirir. Daxili faktorlara öyrənənlərin özlərinin daxili ehtiyaclarını, maraqlarını aid etmək olar. Xarici dil fənlərinin öyrənilməsi zamanı mövcud olan daxili motivasiyaya xarici vətəndaşlarla ünsiyyət qurmaq üçün yaranmış dil problemini daxili ehtiyac kimi, öyrənmək istədiyi dilin ölkəsinə, tarixinə, mədəniyyətinə, əhalisinə və s. olan həvəsi öyrənənin marağı kimi nəzərdən keçirmək olar. Daxili tələbatlar və maraqlar təhsilalanların motivasiyasının davamlılığını, uzun müddətliyini, dayanıqlığını təmin edir.

Təlimdə öyrənənlərin verdiyi sualların keyfiyyəti və kəmiyyəti onların daxili motivasiyası, maraqları kimi dəyərləndirilməlidir.

Daxili motivasiyanın əksi olaraq xarici motivasiya xaricdən təsir edən faktorların nəticəsində yaranır. Xarici təsiredici qüvvələrə təhsilalanların yaşadıkları sosial həyatı, müəllimləri, təlim metodlarını və təlim mühitini aid etmək olar. Məsələn, cəmiyyətdə dilə olan münasibət tələbələrin öyrənilən dilə münasibətinə təsir edir. Cəmiyyətin beynəlmilləşməsi, ölkənin dünya kontingentlərinə inteqrasiyası, inkişaf etmiş əlaqələri, əmək bazarının tələbləri bu münasibəti formalaşdıran amillərdəndir (3, s.27).

Güclü xarici motivasiya faktoru olan müəllim həm də ruhlandırıcıdır. Şagird və tələbənin yüksək və zəif motivasiyası müəllimdən çox asılıdır. O, təlim prosesini təşkil, tədris materiallarının rəngarəngliyini, maraqlı olmasını, sərbəst seçim şəraitinin yaradılmasını təmin edir.

Bir çox hallarda şagird və tələbələr müəllimləri onlara inandıqları, onlardan öyrənməyi gözlədikləri üçün öyrənməyə çalışırlar.

Uyğun təlim metodlarının seçilməsi həm təlim prosesinin gedişinə, təlim nəticələrinin əldə olunmasına, həm də təhsilalanların motivasiyasına təsir edən xarici motivasiya faktorudur. Fəal təlimin təşkili prosesində təlim mühitinin təlimin metodlarına, nail olunacaq məqsədlərə görə yaradılması öyrənənlərin motivasiyasını nəzərdə saxlayan təlimin təşkili mütəxəssislərinin diqqətindən yayınmamalıdır.

Daha bir xarici faktor-valideyn də nəzərdən qaçmamalıdır. Bu faktoru bünövrə/özəy də adlandırmaq olar. Uşaqların ailə (ev) şəraiti öyrənmə həvəsinin ilkin bazasını formalaşdırır. Bu, ailələrdə uşaqlarla ünsiyyətin kifayət qədər məhsuldar olması nəticəsində yaranır. Ətraf aləmi öyrənməyə başladıkları andan onlar üçün yaradılan şərait, təşkil olunan materillər olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Danışmağa başladıqdan sonra ətraf aləmi dərk etmək üçün uşaqlarda saysız-hesabsız suallar yaranmağa başlayır və çox şey məhz bu sualların necə qarşılanacağından asılıdır. Özünə dəyər, öz bacarıqlarına inam, bacarıq, müstəqillik hissləri ilə ailələrdə böyüyən uşaqlar təhsilləri müddətində öyrənmə prosesindəki riskləri qarşılamğa hazır olurlar. Sadəlik hisslərin çatışmazlığı uğursuzluqlara dözmə və onların aradan qaldırılması üçün lazım olan gücü kəskin şəkildə azaltmış olur.

Uşaqların məktəb illəri başladıqda, onlarda artıq məktəblə əlaqəli uğurlar və uğursuzluqlar haqqında fikir formalaşmış olur. Uğurlar və uğursuzluqlarının səbəblərinə, onlara səbəb olan mənbələrə münasibət şagirdlərin təlimdə müxtəlif situasiyalara yanaşmalarına, bu situasiyaların öhdəsindən gəlmələrinə və təhsillərinin sonrakı pillələrindəki fəaliyyətlərinə təsir edir.

Inkişaf/yaş da şagirdlərin motivasiyasına təsir edən amil kimi diqqəti cəlb edir. Bu faktor da valideyn faktoru kimi təhsilin aşağı (məktəbəqədər) və orta (orta ümumtəhsil) mərhələlərində özünü daha qabarıq göstərir. Aşağı sinif şagirdləri uğur qazanmaq üçün sərf etdikləri səylərin pozitiv nəticəsinə inandıqları halda, yuxarı sinif şagirdləri sanki neqativ nəticə gözləyirlər və bu zaman onlar artıq əvvəlcədən uğursuzluğu qəbul edir, heç bir şey sərf etmədən və ya minimal səylərlə kifayətlənməyə üstünlük verirlər. Belə halların aradan qaldırılması və ya olmaması üçün valideyn faktoru, davamlı valideyn-müəllim əməkdaşlığı mütləq diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Öyrənmə həvəsini valideyn və müəllimin birgə fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş ümumi "bacarıq" da adlandırmaq olar.

Motivasiya ilə bağlı araşdırmalarda xarici motivasiya ilə müqayisədə daxili (təbii) motivasiya daha təhrikedici, güclü və önəmli hesab edilir. Bəzi müəlliflər hətta motivasiyaya insanı müəyyən nailiyyətlər əldə etməyə sövq edən daxili təhrikedici qüvvə kimi tərif verirlər. Daxili motivasiyası yüksək olan öyrənənlər ötürülən informasiyaya olan maraq sayəsində məlumatın daha da dərinliyinə gedərək geniş biliyə yiyələnməklə uğurlu nəticələr əldə etdikləri halda, daxili motivasiyası olmayan və xarici motivasiyası zəif olan tələbələr tələb olunan ən az səylərlə çətinlik dərəcəsi daha az olan tapşırıqlara meyilli olaraq, lazım olanları yerinə yetirməklə kifayətlənirlər. Daxili motivasiyalı öyrənənlərin fəallıq dərəcəsi yüksək olur, xüsusi səylərlə qarşıya çıxan çoxsaylı maneələri dəf etməyə ısrarlı olurlar, tapşırıqlara daha çox vaxt sərf edir, onları həvəslə yerinə yetirirlər, nəticədə isə təlim prosesinin gedişi asanlaşır.

Lakin xarici faktorların əhəmiyyətini də kifayət qədər yüksək dəyərləndirmək lazımdır. Hətta, bəzi müəlliflərin fikrinə görə, motivasiya akademik tapşırıqların əhəmiyyəti, miqdarı və təsir gücündən asılıdır. Daxili faktorların təsiri nəticəsində yaranan göstəricilər xarici faktorların təsiri ilə də yaranma bilər. Fərq ondan ibarətdir ki, xarici motivasiya zamanı xüsusi səylər, işlər, strategiya tələb olunur.

Xarici motivasiyası zəif olan təhsilalanlar hər hansı bir mükafatı əldə etmək, müəyyən cəzalardan yayınmaq, müəllimdən təşəkkür, qiymət almaq naminə fəallıq göstərmək, təhsil pilləsini "birtəhər" başa vurmaq, yoldaşları ilə rəqabət aparmaq və s. kimi göstəricilərə qısamüddətli motivasiyaya malik olurlar. Qısamüddətli motivasiyanı uzunmüddətli motivasiya ilə əvəz etmək, tələbələrin təhsilə, öyrənməyə yanaşma tərzini dəyişmək üçün müəllimlər, təhsil ocaqları onların xarici motivasiyasını diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar (4, s.19).

Təlimçi/müəllim tələbə/şagird motivasiyasının inkişafı üçün xüsusi strategiyaya malik olmalıdır. Müəllimin xüsusi strategiyası dedikdə, öyrənənlərin maraqlarının davamlılığını təmin etmək üçün onların sosial həyatı ilə (real-lıqla) uyğunluq təşkil edən təlim materiallarının maraqlı, müxtəlif olmasını təmin etmək, tələbələrin şəxsi məqsədləri ilə üst-üstə düşən xüsusi məqsədlərin qoyulmasını, ötürücü təlim mühitinin yaradılmasını, uyğun, rəngarəng təlim üsullarının seçilməsini və s. aid etmək olar.

İnteraktiv təlim prosesində motivasiya nə qədər yüksək olarsa təlimin nəticələrinə bir o qədər asan yiyələnmək olar. Hər bir müəllimin, təhsil strukturunun qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri motivasiyanı və onun təlimdəki rolunu düzgün dəyərləndirmək, onu təhsilalanlarda yaratmaq və inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Ədəbiyyat:

1. İlyasov, M. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri. Elm və təhsil, Bakı, 2018
2. Mehrabov, A.O. Səriştəli müəllim hazırlığının problemləri. Elm və təhsil. Bakı, 2015
3. Qədirov, Ə. Uşaqlarda idrak proseslərinin inkişafı. Maarif. Bakı, 1969
4. Paşayev, Ə., Rüstəmov, F. Pedaqogika. Bakı, "Nurlan". 2007

Xülasə

Motivasiya insanın daxili və xarici amillərin təsiri altında müəyyən bir davranışa və fəaliyyətə cəlb edilməsinin mürəkkəb prosesidir. O, uşağın daxili dünyasının çoxmüxtəlifliyi qarşılıqlı əlaqəsinin, onun ehtiyaclarını ödəyəcək stimulların nəticəsidir.

Motivlərin başqalarının təsiri ilə yaranan xarici, yaxud tələbələrin özünün daxilindən gələn, öz təşəbbüsü ilə yaranan daxili motivlər olması da, təhsilalanların peşəkarlığının artırılmasında və səriştəyə yiyələnmələrində az rol oynamır. Təcrübə göstərir ki, xarici motivlər bu prosedə müəyyən təsir gücünə malik olsalar da, əsas rol daha güclü, daha dərin və davamlı olan daxili motivlərə məxsusdur.

Daxili motivasiyası yüksək olan öyrənənlər ötürülən informasiyaya olan maraq sayəsində məlumatın daha da dərinliyinə gedərək geniş biliyə yiyələnməklə uğurlu nəticələr əldə etdikləri halda, daxili motivasiyası olmayan və xarici motivasiyası zəif olan tələbələr tələb olunan ən az sözlərlə çətinlik dərəcəsi daha az olan tapşırıqlara meyilli olaraq, lazım olanları yerinə yetirməklə kifayətlənirlər.

Daxili motivasiyalı öyrənənlərin fəallıq dərəcəsi yüksək olur, xüsusi sözlərlə qarşıya çıxan çoxsaylı maneələri dəf etməyə ısrarlı olurlar, tapşırıqlara daha çox vaxt sərf edir, onları həvəslə yerinə yetirirlər, nəticədə isə təlim prosesinin gedişi asanlaşır.

Açar sözlər: *motivasiya, təlim prosesi, interaktivlik, daxili motivasiya, xarici motivasiya, təfəkkürün fəallaşdırılması, simvollar, stimullaşdırıcı suallar və s.*

THE ROLE OF MOTIVATION IN THE LEARNING PROCESS

Summary

Motivation is a complex process of attracting a person to a certain behavior and activity under the influence of internal and external factors. It is the result of the multi-stage interaction of the inner world of the child, the stimuli that can satisfy his needs.

The fact that the motives are external, caused by the influence of others, or internal motives that come from within the students themselves and arise on their own initiative, does not play a small role in increasing the professionalism of the students and acquiring competence. Experience shows that although external motives have a certain influence in this process, the main role belongs to internal motives, which are stronger, deeper and more durable.

While learners with high intrinsic motivation achieve successful results by going deeper into the information and acquiring broad knowledge due to their interest in the transmitted information, students with no intrinsic motivation and weak extrinsic motivation tend to perform tasks with a lower degree of difficulty with the least effort required, instead of what is needed. they are satisfied with doing.

Intrinsically motivated learners have a high degree of activity, they insist on overcoming numerous obstacles with special efforts, spend more time on tasks, perform them enthusiastically, and as a result, the learning process is easier.

Keywords: *motivation, learning process, interactivity, internal motivation, external motivation, activation of thinking, symbolic materials, stimulating questions, etc.*

RƏYÇİ: *dos. S.Abbasova*